Naast de artikelen van Kroes hanteren Lammers, Van Berkel en M. van Rossem dezelfde aanpak, in bijdragen over Den Hollander, Bouwman en Ahrendt. Dit zijn de interessantste artikelen. Andere artikelen missen deze tweekantigheid. Soms kan de schrijver daar weinig aan doen. De Amerikabeelden van A. Kuyper en Frederik van Eeden, die door M.L. Mooyweer zijn beschreven zijn zo werkelijkheidsvreemd dat zij louter iets over henzelf zeggen en nauwelijks iets over Amerika. De spanning tussen realiteit, beeld en projectie gaat dan verloren.
W.E. Krul, onlangs gepromoveerd op Huizinga, laat in een boeiende bijdrage zien dat deze grote historicus een nieuwe analyse van Amerika gaf door het te beschrijven in termen van de primaire tegenstelling mens versus natuur. Voorts zag Huizinga scherp dat de 'amerikaan' niet louter individualist is, maar aan dat individualisme uiting geeft door middel van groepsvorming op de korte termijn en met een beperkt doel. Wat echter in Krul's bijdrage veel minder aan de orde komt, is de conceptie achter Huizinga's oordeelsvorming over Amerika. Dat is wel van enig belang, omdat Huizinga's cultuuropvatting bijna als vanzelf leidt tot een aarzelend oordeel over de Amerikaanse cultuur.
Van Berkel analyseert in een bijdrage juist wel de cultuurconceptie bij Bouwman en daar waar deze verschilt met die van Huizinga.
De derde bijdrage van Mooyweer, over Ter Braak, zet diens negatieve opvatting over de Amerikaanse film tegenover diens bewondering voor Eisenstein en Fritz Lang. Maar Mooyweer stelt de eigen cultuurconceptie van Ter Braak niet aan de orde en reduceert hem daarmee tot een scheldende elitaire ex-student.

Het is onmogelijk in dit kort bestek alle bijdragen te becommentarieer. De meesten hebben al eerder in *Spieghel Historiael* gestaan. Juist de verhelderende inleiding van Van Berkel maakt herlezing van deze al wat oudere artikelen tot een leerzame exercitie.
Jammer dat Amerikabeelden van na 1960 ontbreken. Veel leraren geschiedenis zijn juist hiermee volwassen geworden. Bij het beantwoorden van de vraag naar de invloed van de Vietnamoorlog op bijvoorbeeld de oordeelsvorming over de Golfoorlog van januari-februari 91 kan deze bundel weinig hulp bieden.
Ondanks dit warm aanbevolen, die boek, ook omdat het een fraaie studie van standplaatsgebondenheid is. Sommige bijdragen zoals die van Mooyweer over Ter Braak en Van Eeden, zouden nuttig kunnen zijn voor de literatuurlijst bij Nederlands in de bovenbouw omdat een bepaald aspect van die schrijvers wordt belicht. Bij Duits zou Neuschafer's bijdrage over Kafka's perceptie van Amerika van nutte kunnen zijn.
F. Achterberg

## BRIEVEN

***Thorbecke op de romantische tour*, samenstelling en toelichting: G.J. Hooykaas (Querido, Amsterdam 1991) Griffioenreeks, 76 blz.**

In de Griffioenreeks verscheen een door Hooykaas gemaakte keuze uit de brieven van Jan Rudolph Thorbecke aan zijn ouders gedurende zijn studiereis in Duitsland in de jaren 1820-1822. Het waren jaren die niet alleen voor Thorbecke's intellectuele vorming van grote betekenis zijn geweest, maar die ook voor zijn gemoedsleven ingrijpend waren. In deze jaren kwam hij, de wat stijve, vormelijke en zo op het oog moeilijk toegankelijke figuur in aanraking met de Duitse Romantiek; een aanraking die hem behoorlijk uit zijn evenwicht heeft gebracht.

We volgen Thorbecke eerst in Göttingen, waar hij, Lutheraan, zich ergert aan het weinig godsdienstige klimaat. De preken zijn praatjes in de geest van het Nut van 't Algemeen. Tegelijk vond hij de Duitse geleerden vrij afstandelijk in hun contacten met studenten en andere geleerden. Hij rekende zichzelf terecht tot de laatste categorie. Anderszins voelde hij zelf ook niet veel voor vage sociale contacten, immers "*het niets betekenend complimenteren is mij de onverdraaglijkste tijdsverspilling*". Toch is dit een façade.
Uit de brieven en een enkele notitie uit deze jaren komt een hoogst impressionabele geest naar voren. Diep geschokt reageerde hij op de dood van zijn studievriend Koolhaas (maart 1821): "*Het leven schijnt mij weinig beduidend(....). Eerzucht, plannen, uitzichten schijnen mij ijdel(....) Het verstand is uit zijn plaats gestoten, en het evenwicht tussen de onderscheiden krachten van mijn geest verbroken*". (p. 18)
En er gebeurde meer.
In het voorjaar van 1821 raakte Thorbecke volledig in de ban van de Romantiek. Tijdens de 'onvergelijkelijke dagen' te Giessen is hij naar alle waarschijnlijkheid hevig verliefd geworden op Adolphine Wilbrand, echtgenote van professor Wilbrand. Hij was er duidelijk door uit zijn evenwicht geraakt en schreef lyrisch over deze kennismaking.

Na een verblijf in Heidelberg volgde een bezoek aan München, waar hij evenals elders in de bibliotheek zocht naar klassieke filosofische manuscripten. Over het katholicisme aldaar oordeelde hij weinig positief: "*Het volk, dat hier woont, in de banden van het katholicisme geslagen, is daarbij, gelijk dit met deze eredienst veelal gepaard gaat, aan zinnelijkheid overgeleverd*". Vader Thorbecke, die overmatig bezorgd op alles reageerde en niet terugschrok voor vermaningen in zijn brieven tegen het veelvuldig roken en aanspoorde regelmatig het hoofd te wassen, antwoordde: "*Met het Catholicismus kan en wil zig dog over het algemeen de beschaving niet vereenigen*" en hij hoopte dat zoonlief weldra weer Lutherse grond zou betreden.
Maar zoonlief zou de vaderlijke zorg weldra opwekken met een schrijven uit Dresden, waar hij bij de familie Tieck logeerde en snel van stemming wisselend, nu een der dochters des huizes zeer bewonderde. In deze brief uit oktober 1821 schreef hij: "*Want..... ik ben sedert enige tijd niet meer dezelfde die ik was bij het verlaten van Göttingen. (...) Daarom wil ik u ook niet verbergen, dat mij van tijd tot tijd een nameloos verlangen (Sehnsucht is het voortreffelijke woord) naar de liefde overvalt, en de innige wens geheel overmeestert, mij met mijn gehele wezen in haar wellen te storten en af te koelen. (...) Vreselijke tweestrijd! - Ik heb alles gedaan, wat ik vermocht, alle kracht, die ik bezit, over mijzelve uitgeoefend, om mij te overtuigen, dat ik werkelijk beminde; want ik wilde beminnen, om niet in een onuitsprekelijke smartelijke ontbering teruggeworpen te worden. (...) Ik zie hier geen uitkomst; overal nevel en duisternis; en God beware mij voor de afgrond, waarlangs misschien mijn weg voorbijleidt*".

Kennelijk heeft niet alleen de liefde maar heel de aanraking met de Duitse geesteswereld Thorbecke volledig uit zijn evenwicht gebracht. Hij gaf zelf ook toe te twijfelen of verstand en scherpzinnigheid vanouds de toetssstenen voor hem nog de leidende beginselen konden zijn. Er is op zijn minst een enorme behoefte aan warmte, aan menselijk contact bijgekomen.
Hij vondt die bij de Tiecks en later in Berlijn bij de weduwe Solger, waar hij ook verliefd op werd. Men leze maar de beschrijving van de kerstavond in de familiekring (brief van 25-2-1821). Hij zou later met een van de dochters trouwen.

Deze onmiddellijke kennismaking met Thorbecke's gemoedsleven vormt tegelijk een schitterende bron om leerlingen in contact te brengen met de Romantiek en wel op een directere manier dan via Oltmans, Bosboom of van Lennep.
Verder lezen wij over zijn wetenschappelijke betrekkingen met tal van Duitse geleerden en over het muziekleven in de verschillende steden die hij bezoekt. Hij is geheel weg van Mozart. Veel aandacht geeft Thorbecke ook aan de beschrijving van de landschappen waar hij doorheen reist. Ook dat hoort bij de Romantiek. Maar uiteindelijk trekt het hart toch naar Nederland. Ondanks zijn waardering voor Duitsland blijft hij Nederlander. Dit blijkt ook duidelijk uit een later opstel (1837) getiteld "Onze betrekking tot Duitschland" (Later in *Historische Opstellen*). In dit opstel zet hij zich af tegen tendensen om politieke aansluiting tussen Nederland en Duitsland te bepleiten.

Deze uitgave in de Griffioenreeks, waarin meer voor leerlingen zeer geschikte publikaties zijn verschenen, is goed verzorgd en noodt tot verder lezen in de Thorbeckebrieven en wat mij betreft mag Hooykaas nog wel zo'n bloemlezing uit de latere brieven van Thorbecke in deze serie uitbrengen
P. van Hees

## KUNSTGESCHIEDENIS

**P. Huys Janssen, *Schilders in Utrecht, 1600-1700* (Matrijs, Utrecht 1990) Historische Reeks Utrecht 15, 108 blz., geillustreerd, prijs *f* 24,95.**

In de Historische Reeks Utrecht van Uitgeverij Matrijs is een interessant boekje over de schilderkunst in de stad Utrecht in de 17de eeuw verschenen. Over dit onderwerp is nog maar weinig gepubliceerd en dat terwijl de Utrechtse schilders een grote bijdrage hebben geleverd aan het succes van de 17de eeuwse schilderkunst. Het boekje *Schilders in Utrecht* is opgedeeld in zes hoofdstukken.
In het eerste hoofdstuk 'Het kunstbedrijf' geeft Huys Janssen een beknopte schets van het financiële, religieuze, politieke en niet te vergeten culturele klimaat van het 17e eeuwse Nederland. Op diverse gebieden ging het voorspoedig in Nederland, zo ook op het gebied van de schilderkunst. De kwaliteit van de 17de eeuwse schilderijen was goed en er was grote vraag naar schilderstukken, waardoor er een situatie ontstond waarin de schilders zich konden specialiseren in bijvoorbeeld visstillevens of kerkinterieurs.

De volgende hoofdstukken zijn achtereenvolgens gewijd aan Historie, Genre, Portretten, Stillevens en dierstukken en Landschappen en stadsgezichten. Dit waren de specialisaties waarop de schilders zich konden toeleggen. Naar aanleiding van deze specialisaties worden de Utrechtse schilders min of meer chronologisch ten tonele gevoerd.
Interessante aspecten zijn de opmerkingen over de status van de schilders in die tijd, het gildenstelsel, en het bestaan van de Utrechtse Academie. Verhelderend werkt de tabel op p.91. Het is ook een beetje bijzonder, aangezien tabellen meestal achterwege worden gelaten in kunsthistorische boeken. Deze tabel geeft een overzicht van de gemaakte schilderijen (naar onderwerp!) in de periode 1600-1700. Wat verder het boekje prettig leesbaar maakt, zijn de beknopte toelichtingen op de meestal mythologische onderwerpen van de schilderijen.

In enkele hoofdstukken maakt Huys Janssen onderscheid tussen 'grootfigurige' en 'kleinfigurige' stukken. Interessant, maar ook enigszins voor de hand liggend, is de relatie tussen grootfigurige stukken en het realisme, en tussen kleinfigurige stukken en erotische voorstellingen. Van mij mag op dit onderscheid iets minder nadruk gelegd worden, de auteur vergeet dat voor de lezer die indeling niet direct aanschouwelijk gemaakt kan worden. Daarom zou hij kunnen hebben volstaan met het kort aanstippen van de relatie tussen grootfigurig/kleinfigurig en stijl/onderwerp, en een indeling verder achterwege laten.
Daarentegen zou het maniërisme wat beter uitgelegd kunnen worden; op p.18 wordt het omschreven als '*de prachtlievende internationale stroming die haar oorsprong had in de 16de eeuwse Italiaanse modieuze schilderkunst in Rome en Florence*'. Dit is een wel erg vage, nietszeggende omschrijving van een stroming waar belangrijke Utrechtse schilders als Wtewael en Bloemaert door werden beïnvloed.
Wat mij, tot slot, opviel was het feit dat de kunsthandel van Jacob Marrel op p.13 in de Breedstraat gesitueerd wordt en op p.80 in de Bergstraat. Een slordigheidje in een overigens, mede door het onderwerp, zeer lezenswaardig en aan te bevelen boekje.
Yvonne Schouten

nummer 6/91
pagina's 34 en 35